

Иқтисод ва молия

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

www.itm.uz

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Экономика и финансы

ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

№ 2, 2012

ИҚТИСОДИЙ НАЗАРΙΑ ВА МАКРОИҚТИСОДИЁТ /
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И МАКРОЭКОНОМИКА

ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЁТ ВА ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР /
МЕЖДУНАРОДНАЯ ЭКОНОМИКА И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ /
МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ

МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЁТ/
РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

БАНКЛАР ВА МОЛИЯ БОЗОРЛАРИ/
БАНКИ И ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ

МЕҲНАТ БОЗОРИ / РЫНОК ТРУДА

ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ВА ҒАЗНАЧИЛИК ТИЗИМИ /
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ И КАЗНАЧЕЙСКАЯ СИСТЕМА

- иқтисодиётнинг мафкурадан холи бўлиши - прагматик иқтисодий сиёсат; - давлатнинг бош ислотчи вазифасини ўз зиммасига олиши;
- қонун устуворлигини таъминлаш; - кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш; - ислотларни босқичма-босқич ва вазминлик билан амалга ошириш

- деидеологизация - прагматичность экономической политики; - возложение роли главного реформатора на государство;
- обеспечение верховенства закона; - проведение сильной социальной политики; - поэтапность и постепенность в реализации реформ

МУНДАРИЖА СОДЕРЖАНИЕ

№ 2, 2012

ИҚТИСОДИЙ НАЗАРИЯ ВА МАКРОИҚТИСОДИЁТ / ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И МАКРОЭКОНОМИКА

- 2 **Мухитдинов Х.Т.** Инновацион салоҳият шаклланиши ва ривожланишини таҳлил қилишга институционал ёндашув
- 7 **Зикриллаева Н.** Экономические механизмы социального партнерства институтов гражданского общества
- 13 **Ганиева Ф.** Иқтисодиётда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти

ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ / МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ

- 17 **Ғафуров У.В.** Инновацион ғояларни амалиётга жорий этишда кичик бизнес иштирокини фаоллаштириш

ИҚТИСОДИЁТНИНГ РЕАЛ СЕКТОРИ / РЕАЛЬНЫЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ

- 24 **Амбарцумян А.А.** Некоторые подходы к оценке экономической эффективности управления производством
- 30 **Матмуродов Ф.М.** Сравнительный анализ службы маклеров рынка недвижимости
- 35 **Шодманов Ш.Ш.** Ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришнинг иқтисодиёт тараққиётидаги моҳияти
- 41 **Нарзуллаев Ш.Ф.** Анализ резервов эффективного использования основных фондов хлопкозаводов

БАНКЛАР ВА МОЛИЯ БОЗОРЛАРИ / БАНКИ И ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ

- 45 **Маширова Т.Н., Сабенова Б.Н., Изберген Р.К.** Формирование риск-менеджмента и рисков стратегий банков второго уровня
- 50 **Холбоев М.** Хусусий тижорат банклари фаолиятини такомиллаштиришда илмий-назарий ёндашувлар

СОЛИҚ СИЁСАТИ / НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА

- 56 **Гадоев Э.Ф.** Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: имтиёзлар самараси
- 62 **Воронин С.А., Рузметова М.С.** Система налогообложения юридических лиц в условиях либерализации налоговой политики: приоритеты на 2012 год
- 68 **Исмайлов К.С., Абишов М.С.** Қўшилган қиймат солиғини ундириш механизминини такомиллаштириш йўллари

ЯНГИ НАШРЛАР ВА ТАҚРИЗЛАР / КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- 72 **д.э.н. Насриддинова М.А.** О монографии Н.А. Зуфаровой «Торговая политика и таможенно-тарифное регулирование внешнеторговой политики»

АХБОРОТ РУКНИ / ИНФОРМАЦИОННЫЙ РАЗДЕЛ РУФАТ МАНАПОВИЧ РАЗАКОВ

74

К.С. Исмаилов

Қорақалпоқ Давлат университети доценти

М.С. Абишов

Қорақалпоқ Давлат университети

ассистенти

ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИҒИНИ УНДИРИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолиятини солиқлар воситасида, айниқса унинг энг муҳим турларидан бири бўлган қўшилган қиймат солиғини ундириш тартибини такомиллаштириш, бюджетга солиқли даромадлар тушумини ошириш ҳамда асосий воситалар ва номоддий активларни ишлаб чиқарувчи ва уни олди-сотти фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар учун қўшилган қиймат солиғи ҳисоблашни такомиллаштириш йўлларини кўриб чиқиш шу куннинг долзарб масалаларидандир.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва эркинлаштириш шароитида солиқлар давлат бюджети даромадларининг асосий манбаи бўлиши билан бир қаторда, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш, иқтисодиётнинг устувор соҳаларни молиявий қўллаб-қувватлаш давлат сиёсатида муҳим инструментлардан бири ҳисобланади. Бунда, солиқ тизимида етакчи ўринга эга бўлган ва давлат бюджети даромадларини шакллантиришда ғоят муҳим фискал вазифани бажариб келаётган эгри солиқларнинг аҳамияти ғоят юксакдир. Мамлакатимиз иқтисодиётини барқарорлаштиришда солиқ сиёсатини такомиллаштиришга қаратилган чоралар ҳам муҳим роль ўйнайди. Чунки, солиқлар хазинани тўлдирувчи асосий манбадир. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида мамлакатда мавжуд солиқ тизимини такомиллаштиришга катта эътибор берилмоқда.

Мамлакатимизда солиқ тизимини ривожлантиришда унинг рағбатлантириш вазифасидан самарали фойдаланишни талаб этилади. Бунда солиқлар воситасида корхоналарнинг фаолиятини рағбатлантириш ва натижада улар иқтисодий фаоллигини ривожлантириш алоҳида аҳамият касб

этади. Чунки корхоналарнинг иқтисодий фаоллигининг ривожланиши бир томондан, унинг иқтисодий юксалишига, даромадларининг ошишига олиб келса, иккинчи томондан, солиқ тўловчи сифатида солиққа тортиладиган базанинг кенгайишига олиб келади ва бу охир оқибатда бюджет даромадларининг ошишини келтириб чиқаради.

Ҳозирги кунда эгри солиқлар давлат бюджетининг даромадлар қисмида салмоқли ўринларни эгаллайди. Шу сабабли эгри солиқларнинг ҳисобини ўрганиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Демак, ҳозирда, мамлакатимиз солиқ тизими олдида бозор муносабатларини тўлақонли шакллантириш учун шарт-шароит яратиш билан бир қаторда, давлат бюджетини маблағлар билан таъминлаш ҳамда устувор йўналишдаги иқтисодий фаолиятни солиқлар воситасида қўллаб-қувватлашни талаб этади. Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолиятини солиқлар воситасида, айниқса унинг энг муҳим турларидан бири бўлган қўшилган қиймат солиғини ундириш тартибини такомиллаштириш катта аҳамият касб этади.

Корхонанинг ўз эҳтиёжи учун олинган асосий восита ва номоддий актив-

лари корхонанинг бухгалтерия балансида мол етказиб берувчига тўланган қўшилган қиймат солиғи суммаси билан бирга ёзилиб кириш қилинади. Агар балансидаги асосий воситалар ва номоддий активлар сотилса, у ҳолда асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича солиққа тортиш объекти бўлиб, сотиш баҳоси билан қолдиқ қиймат ўртасидаги фарқ ҳисобланади. Бунда, агар корхона асосий воситалар ва номоддий активларни қолдиқ қийматида сотса, у ҳолда солиққа тортиладиган объект бўлмайди ва бюджетга солиқ тўланмайди. Шунингдек, асосий воситалар ва номоддий активларни ишлаб чиқарувчи ва уни олди-сотти фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар учун қўшилган қиймат солиғи ҳисоблашнинг алоҳида тартиби мавжуд.

Эгри солиқлар механизмидаги муҳим муаммолардан бири сифатида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш обороти таркибини белгилашдаги муаммоларни келтириш ўринлидир. Солиқ кодексининг 199-моддасига асосан товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш обороти таркибига солиқ тўловчининг ўз эҳтиёжлари учун ўз кучи билан қурилиш, монтаж, қурилиш-монтаж ишларини бажариши, банкларнинг мол-мулкни ўз филиалларига бериши каби жараёнлар киритилган бўлиб, булар, бизнинг фикримизча, иқтисодий жиҳатдан ўз мазмунига эга эмас¹.

Бу эса бюджетга солиқли даромадлар тушумини оширишнинг аксинча натижаларини келтириб чиқарадики, солиқ сиёсатидаги нейтралликнинг йўқотилиши солиқ юки ошиб кетишига, бу, ўз навбатида, солиқ тўловчиларнинг солиқдан қочиш мақсадида ўз даромадларини яширишга, капитални "хуфёна иқтисодиёт"да айлантиришга бўлган интилишларини кучайтириб юборади. Бу ҳолат, давлат ва умумжамиат мафаатларига зидлигидан далолат беради.

Сабаби, Давлат бюджети даромадларини купайтиришнинг иккинчи йўналиши эса солиқ солишнинг яширилган базасини аниқлаш ва солиққа тортишдан иборат.

Шу ўринда солиқ тўлашдан қочиш, унга қарши курашиш ва бу борада республикамизда ҳамда хорижда қандай тадбирлар амалга оширилиши тўғрисида қисқача тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Солиқ тўлашдан қочиш иқтисодий субъектнинг фойдасини максималлаштиришга интилишнинг натижасидир. Барча солиқлар ва тўловлар корхона томонидан ташқи таъсирга асосланган харажат ҳисобланади ва унинг маълум бир даражадан кўтарилиши бу солиқлардан қочиш ёки уларни камайтиришга қизиқишни кучайтиришга олиб келади.

Солиқ тўлашдан қочиш, ноқонуний йўллар билан топилган маблағлардан яна ишлаб чиқаришда фойдаланиш орқали "хуфёна иқтисодиёт"нинг ривожланишига замин яратади. Бизнингча, бу билан курашишнинг қанчалик зарурлигини ортиқча изоҳлашга зарурат йўқ.

Республикамизда солиққа оид ҳуқуқбузарликка қарши Давлат солиқ қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ, валютага оид жиноятларга ва жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш департаменти шуғулланади.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш керакки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 21 апрелдаги ПҚ-331-сонли "Молия-иқтисодий, солиқ соҳасидаги жиноятларга, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашишни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори мазкур соҳада олиб борилаётган ишларга ўзига хос туртки бўлди.

Бу борадаги яна бир муаммолардан бири қурилиш соҳасида қўшилган қиймат солиғини ундириш жараёни билан боғлиқдир. Маълумки, солиқ кодексининг қоидаларига мувофиқ қўшилган қиймат солиғи бўйича "Қурилиш, қурилиш-монтаж ва таъмирлаш-қурилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиҳа-қидирув ва илмий ишлар, хизматлар бўйича, шунингдек объектларни фойдаланишга тайёр ҳолда қуришда шартномавий нархлардан келиб чиққан ҳолда ҳисоб-китоб ҳужжатлари ҳақ тўлаш учун тақдим этилган, бажарилган ва буюртмачи томони-

1 Манба: Солиққа оид қонун ҳужжатлари. – Т.: «Норма» МЧЖ, 164-165 бетлар.

дан тасдиқланган ишларнинг, хизматларнинг қўшилган қиймат солиғи киритилмаган қиймати солиқ солинадиган базадир”, деб қайд этилган. Таъкидлаш ўринлики, қурилиш корхоналари қуриладиган объект бўйича қўшилган қиймат солиғини бюджетга қурилиш ишлари битгандан сўнг тўлайдилар. Аммо, кейинги йиллардаги таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, кўпгина объектлар бўйича қурилишда материалларнинг меъёр талабларига мувофиқ сарфланмаслиги, талон-тарож қилиниши оқибатида объектлар ишга туширилмасдан қолиб қўшилган қиймат солиғи бюджетга ундирилмасдан қолмоқда. Шунинг учун қурилиш корхоналари учун қўшилган қиймат солиғини тасдиқланган лойиҳа қийматининг бажарилишига мувофиқ ҳар ойда тўлаб борилишини жорий этиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Солиқ сиёсатида асосий эътибор, ҳамиша, солиқларнинг давлат бюджетига ўз вақтида ва тўлиқ келиб тушишини таъминлаш масаласига қаратилади. Маҳаллий бюджетларга солиқ ва бошқа тўловларнинг ўз вақтида ва тўлиқ келиб тушмаслиги, юқори бюджетдан ажратилган ажратмаларнинг қисқариб кетиши, ўз вақтида амалга оширилмаслиги каби ҳолатлар молия йилида амалга оширилиши кўзда тутилган тадбирларнинг ўз муддатида молиялаштирилмаслигига олиб келадик, бундай ҳолатлар иқтисодий ислохотлар самарасининг пасайиб кетишига олиб келади, иқтисодий ўсишни секинлаштиради.

Солиқ кодексининг 203-моддасига мувофиқ ишлар, хизматлар доимий (узлуксиз) асосда реализация қилинган тақдирда, ҳисобварақ-фактура ёзилган сана ишларни, хизматларни реализация қилиш обороти амалга оширилган санадир¹. Қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш пайтида солиққа тортиладиган база бўлиб янгидан яратилган қиймат яъни товар маҳсулоти билан шу товарни ишлаб чиқариш ишлатилган хом ашёлар қиймати ўртасидаги фарқ ҳисобланади. Қўшилган қиймат солиғи бўйича ҳисоб-китобларни корхона ортиб борувчи якун

билан рўйхатдан ўтган жойидаги Давлат солиқ идораларига ҳар ойда, ҳисобот оидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот топширилган муддатда тақдим этади. Корхоналар қўшилган қиймат солиғини солиқ ҳисобини топширган кундан кечиктирмай тегишли даврдаги ҳақиқий сотиш оборотидан келиб чиқиб тўлайди. Агар корхона ҳисобланган солиқ суммасини бюджетга ўз вақтида ўтказиб бермаса, бундай ҳолатда Давлат солиқ идоралари масъул ходимлари томонидан ҳисобланган солиқ сумасига нисбатан кечиктирилган ҳар бир кун учун 0,05 фоиз миқдорида пеня (молиявий жазо) қўлланилишига олиб келади. Бунда корхона раҳбариятига нисбатан маъмурий чора қўлланилмайди. Чунки, ушбу жараёнларнинг солиқ обороти сифатида белгиланиши солиқ тўловчининг ўз имкониятлари эвазига ишлаб чиқаришни кенгайтиришни рағбатлантиришни камайтиради, банкларнинг эса капиталлашувига салбий таъсир этади. Ваҳоланки, бугунги кунда банкларнинг капиталлашувини ошириш давлатимизнинг устувор иқтисодий сиёсати сифатида белгилаб олинган.

Бу борада кескин чораларни фақат ўз вақтида бюджетга ўтказилмаётган солиқ суммаларига нисбатангина эмас, балки корхоналар бошқа тўловларининг ўтказилишида тўхталишлар йўл қўйилаётган ҳолатлар учун ҳам қўллаш зарур. Чунки бундай ҳолатларга йўл қўйилаётганлиги корхоналарнинг молиявий аҳволини янада ёмонлаштирмоқда. Банклар томонидан ҳисоб-китобларни ўз вақтида амалга оширишга тўсқинлик қилаётган далиллар амалиётда кўп учраб, улар охир-оқибатда нотўловларнинг ўсишига олиб келмоқда, мамлакатдаги пул муомаласининг аҳволига кескин салбий таъсир кўрсатмоқда.

Пул муомаласининг ҳаракати мамлакат доирасида бузилаётган экан, уни тuzатиш учун айрим ҳолларда маъмурий характердаги қарорлар қабул қилиш мақсадга мувофиқ саналади. Жумладан, маблағларнинг давлат бюджетига ўз вақтида бориб тушишини таъминлаш борасида банклар жавобгарлигини

1 Солиққа оид қонун ҳужжатлари. – Т.: «Норма» МЧЖ, 169 б.

кучайтириш зарур. Хусусан, солиқ органларининг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар суммаларининг сўзсиз ундирилиши тўғрисидаги тўлов талабномалари банклар томонидан биринчи навбатда ижро этилиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, солиқ кодексининг 199-моддаси бўйича асосий воситаларни, номоддий активларни ва тугалланмаган қурилиш объектларини бепул асосда бериш товарларни сотиш айланмаси ҳисобланмайди ва натижада,

ушбу айланмалардан қўшилган қиймат солиғи ҳисобланмайди. Бу ҳолат ўзаро алоқадор корхоналарни қўшилган қиймат солиғидан қочиш учун қулай имкониятларни яратиб бермоқда. Бизнингча, асосий воситаларни, номоддий активларни ва тугалланмаган қурилиш объектларини бепул асосда бериш бўйича операциялардан қўшилган қиймат солиғи ундирилиши ушбу солиқдан қочиш йўлларини камайитиришга ва бюджет даромадларини оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Солиққа оид қонун ҳужжатлари. –Т.: «Норма» МЧЖ, 2008. – 416 б.
2. Т.С.Маликов, П.Т.Жалилов. Бюджет-солиқ сиёсати / Монография – Т.: «Akademnashr», 2011. – 472 б.
3. Тошматов Ш.А. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли / Монография. – Т.: Fan va texnologiya, 2008. – 204 б.
4. Тошматов Ш.А. Комилов М.М. Қўшилган қиймат солиғи / Монография. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёти –2004. –180 б.